

138 (138).
HOVSEP BIŞTİKİYAN'IN ANLATTIKLARI
(1903, ZEYTUN DOĞUMLU)

İnsanın alnında canlı kalacağı yazılıysa

canlı kalır...

1915 yılına kadar, Zeytun'da otuz bin Ermeni vardı. Türkiye'de yalnız Zeytun'un nüfusu sadece Ermenilerden oluşuyordu.

Zeytun dört mahalleye bölünmüştü : bu mahalleler Yağubyan, Surenyan, Noraşkharyan, Şovroyan prens ailelerinin isimlerini taşıyorlardı.

Zeytun'da, babam ve amcam duvarcıydılar; birlikte çalışırlar, aileleriyle beraber, birlikte yaşarlardı. Sürgün döneminde, biz üç erkek, iki kız kardeşтик. Büyük bir sülaleydik. Ailemizin bütün kuzenlerine ait bahçeler birbirine yakındı. 1915'te ilk sürgün edilenler Zeytunlular'dı. Ben on bir-on iki yaşlarındaydım. Bizimkiler Noraşkharyan yönetiminde dövüştüler. Dört-beş gün fedayiler bizim Aziz Astvatsatsin Manastırı'nda çarpıştılar. Her yıl, Astvatsatsin yortusu günü, oraya inanç ziyaretine giderdik. Yer, içer, dans eder, şarkı söyler, oyunlar oynardık. İp cambazları da gelirdi; bu bizim geleneğimizdi. Tam orda da bizimkiler çarpıştılar; pek çok Türk öldürdüler; ama, başa çıkamayacaklarını anladılar. Daha önce, Türkler Zeytun'un önderlerini, yaklaşık 300 kişiyi, parti parti kışlaya götürmüşler; ordan da Maraş'a götürmüşler ve hapsedmişlerdi; onları darağacına gönderdiler; ailelerini de sürgüne. Ama, gençler, yaklaşık yüz kişi, çarpışmak için dağa çıkmışlardı. O zamanlar Kilikya Katolikosu olan Sahak Khabayan : "Aman, silah kaldırmayın, teslim olun!" diye bir de bir yazı gönderdi; hatta Zeytun'a bile geldi. Biz okulluyduk; bizi onu karşılamaya götürdüler. O, vaaz vererek halkı yatıştırdı ve her şeyin iyi olacağına ikna etti ve Zeytunluların savaşmamasına neden oldu. Zeytunlular daha önce yaklaşık altmış kez savaşmışlardı ve Türk Hükümeti'nin despotizmine hep karşı koymuşlar ve her seferinde de yenmişlerdi. O yüzden, Türkler Zeytunlulardan korkar, bizden vergi-mergi alamazlardı. Bu defa da direnmeye ve ölmeye hazırđılar; zira biliyorlardı ki, sürgünde de, Der Zor çöllerinde ölecekler. Ben üçüncü sınıftaydım; Mart'ta okulları kapattılar. Bizi sürgüne gönderdiler. Türkler gelip bize eşekler verdiler; yüklerimizi onların sırtına koyup Maraş'a gittik. Ordan halkın bir kısmını Konya taraflarına sürgün ederken, diğer kısmını da Der Zor tarafına gönderdiler. Bizi Konya tarafına gönderdiler.

Ben küçüktüm; yürüyemiyordum. Yolda annem Türklerden rica etti : "Şu çocuğu bir devenin sırtına oturtun" Deve sırtına oturmuş birkaç çocuk zaten vardı. Develer yavaş yavaş yürüyordu. Bizimkiler öne geçtiler; biz geride kaldık. Devenin sırtında uyumuş kalmışım. Karanlık bastı. Yalnız başımıza ağlıyor, ebeveynimizi istiyorduk. Yolda bizi Ulğuşla isimli bir köye götürdüler; devenin sırtından indirdiler; orda üç-dört gün kaldık. Ordaki Türkler bizi dövüyor, kovalıyor, üstümüzde ne varsa çalıyorlardı. Ben hastalandım; dizanteriye

yakalandım. Hastalığım 1946'da Ermenistan'a gelinceye kadar sürdü. Sadece Ermenistan'ın suyu beni iyileştirdi. Sonra bizi Süleymaniye'ye götürdüler. Orda İstanbullu aydınlarımızı, Zohrap'ı, Varujan'ı ve diğerlerini gördük. Onlar hala yaka-kravatla, baston ve şapkalarıyla giyinmiş kuşanmış yürüyorlar, birbirleriyle konuşuyorlardı. Sonra onları başka bir yere götürdüler; ne oldular bilmiyorum...

Sonra bizi Adana yakınlarındaki Bozantı'ya geri getirdiler. Orda bizi eşeklerin sırtına oturmuşlardı. Türk askerleri de yanımızdan ilerliyordu. Birden bir Türk piçi eşeğimizin her iki yanındaki heybenin üzerine konulmuş üç-dört yaşlarındaki kız ve erkek kardeşlerimi gördü; yerden bir avuç toprak alıp erkek kardeşimin yüzüne fırlattı. Erkek kardeşimin gözleri oracıkta körleşti; kendisi de korkudan öldü. Yolda erkek kardeşimi gömdük ve ilerlemeye devam ettik...

Ordan Katma'ya geldik. Baktık ki, sürgün her yerde başlamış. Adana! Dersim! Türkiye'nin her yanından Ermenileri arabalarla getirip Katma'ya ve Halep'e kadar götürüyorlardı...

Katma'da üç-dört ay kaldık; hastalık, pislik, üstümüzde çul çaputlar, çadırların altında... Halk aç, susuz ve sahipsizdi; tifüs ve kolera kol geziyordu... Halkın yarısından fazlası hastalıklar yüzünden öldü; geriye kalanları da katlettiler...

Biz oraya varıncaya kadar yağmurlar başladı. Zaten sonbaharın son aylarıydı. Halkın bir kısmını bizimle beraber trenlere doldurdular; Ras-ül-Ayn'a götürdüler; geriye kalanını ise Der Zor'a...

Ras-ül-Ayn'da, paçavra ve halılardan ve ağaç dallarından çadırlar kurduk; içine girdik. Ordan Habur Irmağı geçiyordu. Bir tepe vardı; muhacirleri o tepenin üstüne yerleştirmişlerdi; tepenin dört tarafını da zabıtlar çevirmişti. Bekçiler Çeçen'di; onlar isyankâr bir millettir; hırsızlık yapmayı severlerdi. Türk Hükümeti o eşkıyayı bizi soyması, katletmesi için hapishanelerden salıvermişti...

Sürgün başlayıncaya kadar, duvarcı olan amcam o Çeçenler için evler inşa ediyordu. Her sene, oraya gider, çalışırdı; onlar da evimize gelirler, yer içerler, evimizde gecelerlerdi... Tepenin üstünde olduğumuz sırada, amcam bekçilerden birinin Çardak Köyü'nden tanıdığı Çeçen Hasan İbrahim olduğunu görmüş. Amcam tanıdığı Çeçen'le konuşmaya başlamış.

Orda, Ras-ül-Ayn'da yiyecek yoktu; yalnızca sus adını verdikleri bir ot vardı; onu yiyorduk; köklerini de yakıyorduk.

Bir gün, üç kişi beraber odun kesmeye gittik. Odunları sırtımıza almış geri dönerken, ellerinde ucu demirli topuzları olan iki Arap karşımız dikildi. Bize : "Haydi! İşla" [haydi soyunun], dediler.

Biz korkudan soyunduk; donla kaldık. İçimizden biri, damadımız onlara karşı koydu. Ona vurup, kolunu kırdılar. Çıplak, korku içinde, odunlar sırtımızda bizimkilerin yanına döndük...

Habur Nehri'nin kıyısında günde bir çukur doluyordu; hastaları, ölüleri, hepsini üst üste yığıyorlardı; gece çakallar gelip onları parçalıyor, yiyordu...

Çadırların içindeydik. Birden gelip : "Şu kadarını (elleriyle yaklaşık üç yüz-dört yüz çadır göstererek) götüreceğiz" dediler. Zaten, İstanbul'dan, Türkiye'nin her yanından Ras-ül-Ayn'a getirilmiş bizler, hepimiz, yirmi beş bin çadırda yaşıyorduk...

Bize tanıdık Hasan İbrahim geldi ve halkın bir kısmını götüreceklerini söyledi. Şu kadarını Musul'a götüreceğiz, diye yere bir çizgi çektiler.

Birinci gün onları götürdüler.

İkinci gün yeniden geldiler. Yeniden bir çizgi çektiler; diğer kısmını götürdüler.

Sabah kadınlar ot toplamaya gitmişlerdi; vadide Ermenileri katlettiklerini görmüşler. Korkmuş, dehşete kapılmış olarak geri geldiler ve gördüklerini anlattılar : insanları sırayla, teker teker öldürdüklerini; cesetleri üst üste haç şeklinde dizdiklerini belirttiler. Ondan sonra anladık ki, insanları kısım kısım Musul'a değil, vadinin içinde öldürmeye götürüyorlar... O şekilde kısım kısım götürüyorlardı. Sıra bize gelir gelmez, tanıdığımız Hasan İbrahim : "Bunları üç gün sonra götürürüz; şimdi kalsınlar" dedi.

Gece Hasan İbrahim gizlice yanımıza geldi ve şöyle dedi : "Hazırlanın; bir araba getireceğim. Siz Habur'un yakınına gelirsiniz; ben sizi kendi evime götüreceğim" dedi.

Meğer kendi karısı da Erzurum'dan kaçırılmış bir Ermeni kızymış.

Gece arabayı getirdi; bizi kendi evine götürdü. Karısını, dediğim gibi katliam sırasında kaçırmış; Tigranuhi on altı yaşında ya var ya yoktu; kendisi ise elli yaşında adamdı. Tigranuhi kendilerini oraya nasıl getirdiklerini anlatıyordu. Erzurum'dan, Muş'tan, Diyarbekir'den geçtiklerini, neler gördüklerini anlatıyordu. Kız anlatıyor, yüreğin paramparça oluyordu. Kız sürekli ağlıyordu...

Hasan İbrahim bize şöyle dedi : "Benim için bir ev inşa etmeye başlayın." Biz dört erkek ve birkaç kadındık. Annem orda öldü. Biz kaldık. Hasan İbrahim bize bir parça ekmek veriyor; bizi çalıştırıyordu. Ev inşa etmeye başladık. Hasan İbrahim'in iki erkek kardeşi vardı. Kaymakamın evi de bitişikteydi. Kaymakam dedi ki : "Köyde ne kadar Ermeni varsa götüreceğiz."

Hasan İbrahim ona şöyle cevap verdi : "Evimi inşa edecekler; yapıp bitirsinler; sonra götürürüz; öldüren biz değil miyiz?"

Onlar için avlunun içinde büyük bir ev inşa ettik. Bitişikte Merdinli bir Arap vardı; o da kendisi için bir ev inşa etmemizi istedi. Gittik, onun evini de inşa ettik. Bir parça ekmek de o veriyordu... Orda, yakınlarda bedeviler yaşıyordu. Beni bedevilerin yanına gönderiyorlardı; onlardan güğüm içinde süt getiriyordum. Güğümleri eşeğin her iki yanına, heybenin gözlerine

koyup götürüyordum...

Gene bir gün gittim; orda Hacınlı bir erkekle kadın vardı; o bedevinin evinde çalışıyorlardı; getirip sütü teslim ettiler. Eve varıncaya kadar, karanlık basmıştı. Baktım ki, bizimkileri götürmüşler: Ne yapayım? Yastığımı alıp gerisingeri, Arap görevlinin evinde yaşayan o Hacınlı adamla kadının yanına döndüm. Kendilerinin de saklanarak yaşamalarına rağmen, onlar beni sakladılar. Zira "Bir metre boyu olanı öldürün", diye Talat'tan emir gelmişti. O Hacınlılar beni de alıp sakladılar. Akşam yerde yatıyorduk. Amcamın karısı, kimse bulamasın diye güzel giysilerimi, kadife, ipek pahalı giysilerimi yastığın içine doldurmuştu; ama, o evdeki Arap görevli onu elimden aldı; beni de evinden kovdu; bana :?" İş yok; git burdan!" dedi.

Ben üzgün, boynum bükük, yapayalnız dışarı çıkıp uzaklaştım. Bir gün yalnız, yorgun bir halde, götürüp yakmak üzere Habur'un kıyısında inek pisliği topluyordum. Yapayalnız ayaklarımı suyun içine sarkıtıp oturmuştum. Bir de baktım ki, uzaktan at sırtında bir Çeçen geliyor. Kaçmak istedim. Sonra düşündüm : "Niye kaçayım; ne olursa olsun" dedim. Bana yaklaştı. Bir de baktım ki, babamın tanıdığı Hasan İbrahim. Geldi, beni tanıdı. "Oğlan! Burda ne yapıyorsun?" dedi.

- Ne yapacağım; bizimkileri götürdüler. Ben yalnızım, dedim.

- Yanıma gelir misin?

- Gelirim.

- Yarın sabah erkenden buraya gel; seni götüreyim. Hasan İbrahim at sırtında geldi; beni yaylasına götürdü. Onun Ermeni karısı bana ekmek verdi ve: "Git, su getir" dedi.

Suya gittim. Eve döndüm; iki-üç jandarmanın geldiğini gördüm; korkup saklandım. "Yusuf! Yusuf!" diye bağırdıklarını duyuyordum; ama, ortaya çıkmıyordum.

Jandarmalar gidince; ortaya çıktım. Efendim bana :?"Niye gelmedin?" diye sordu.

- Korktum!

- Hiç korkma!

Bana Çeçen elbisesi giydirdi; belime de bir kama taktı; gerçek bir Çeçen olmuştum.

Bana : "Kim sorarsa : 'Ben Hasan'ın oğluyum' de; ben bu köyün muhtarıyım, korkma!" dedi.

O köyde kaldım. Atı suya götürüyor, ineklere bakıyor, hizmetkârlık yapıyordum... Bütün Ermenileri götürdüler; bir tek ben kaldım. Yüz kadar Ermeni aile evler inşa etti; ama, onları da götürdüler. Evler Türklere kaldı. Köyde Ermeni kalmadı. Çeçenlerin yanında birkaç Ermeni çocuk kalmıştı; onlar da benim gibi, Türk isimlerinin arkasına saklanmışlardı...

İlkbaharda bir gün, Çeçenler bizim evimizde toplandılar. Ras-ül-Ayn taraflarında Safa isimli bir köy vardı; ordaki Çeçenler de gelmişler, bizim evimizde oturmuş, silahlarını biliyorlar ve birbirlerine : “Der Zor’a Ermenileri katletmeye gideceğiz!” diyorlardı.

O ilkbahardaydı. Sonbahara kadar orda kaldım.

Aynı Çeçenler sonbaharda mallarla birlikte geri geldiler; bunlar hem İstanbul taraflarından, hem Konya tarafından, ülkenin her tarafından getirilen Ermenilerin serveti, elbiseleri, takıları, altınları, paralarıydı, ne istersen, aklından ne geçerse vardı! Ne maldı ama! Altınları tencereyle ölçtüklerini gözümün ucuyla görüyordum; o kadar çoktu ki! Ağam Çeçenlerin reisi olduğu için aralarında bölüşüp gittiler...

Bir gün Çeçen efendim Safa Köyü’ne gitti ve geri gelince : “Yusuf, biliyor musun; Anneni, babanı gördüm. Al! sana mektup yazmışlar” dedi.

Mektubu gösterdi. Erkek kardeşimin yazısıydı. Safa Köyü’nde olduklarını yazıyordu. Yerlerini öğrenmiş oldum.

Çeçenler Ermeni kızlarını Ras-ül-Ayn’dan kaçırmışlar, Safa’ya götürmüşlerdi. Düğün yapacaklardı. Bir araba yağmalanmış mal vardı; bunları Safa’ya götürmek lazımdı.

Efendim bana : “Yusuf, sen benim yerime Safa’ya düğüne gider misin?” diye sordu.

Arabayı alıp gittim. Ama düğün evinde az kaldım; kaçıp ebeveynimin yanına gittim. Köy dışında bir ev yapmışlardı. Gidip onu buldum; efendim evin yerini bana ayrıntılı olarak tarif etmişti. Gittim; kapının önünde bağlı köpek vardı. İçeri girmek istiyorum; giremiyorum. Bekledim ki, birisi gelsin; beni içeri götürsün. Her gelen, Çeçen elbiseleriyle görüp beni Çeçen sanıyordu. Birden bir adam geldi; yaklaştı; baktım ki, babam; yüzünü hatırladım. Bağırđım. Yanıma geldi; bana sarıldı; beni öptü; eve götürdü...

Bizimkiler kendilerini Ras-ül-Ayn’dan Safa Köyü’ne getirdiklerini anlattılar. Yolda, gece vakti ellerindeki her şeyi, annemin takılarını, başındaki gümüş başlığı, çalmışlar... Ama hırsızlar üç kişiymiş ve ganimeti aralarında paylaşmamışlar; birbirleriyle kavga etmişler. Bizimkiler fırsattan faydalanıp kaçmışlar; bir ev görüp çırılçıplak, ıslak ve soyulmuş olarak içine girmişler. Avluya girmişler; samanlığa gitmişler; birbirlerine sarılmışlar. Evde köpek varmış; ama, havlamamış. O, müdürün eviymiş. Müdürün karısı gidip, samanlığın girişinde oturan insanlar olduğunu görmüş. Gidip kocasını bundan haberdar etmiş. Müdür gelip bizimkileri görmüş. Amcam müdüre başlarına gelenleri anlatmış; kendilerini kimsenin görmediğini, kaçıkların; köpeğin havlamadığını söylemiş. Çeçen Müdür : “Bu kadar insan avluya girmiş, ama köpek havlamamış; o halde, bu Allah’ın bir mucizesi” demiş.

O şekilde bizimkiler orda kalmışlar. Zaten zanaatkârdılar; başlamışlar çalışmaya. “Usta,” demiş müdür, “benim için bir ev inşa et. ” Orda da bir ev inşa etmişler. Günün birinde de efendim gidip bizimkilere rastlamış ve gelip bana haber verdi. Ama ben nankörlük etmedim;

efendimin yanına döndüm. Onun karısı doğum yapınca, ben ebeveynimin yanında döndüm...

Sonra, 1918'de ateşkes oldu; savaş sona erdi; Ermeniler çoktan yerlerine dönmeye başlamıştı. Biz de Safa'dan istasyona gittik. Orda iki-üç gün kaldık; sonra, Musul tarafından tren geldi. Türk askerler trenin içine ve üstüne dolmuşlardı. Onlar artık kaçıyorlardı. Trende yer yoktu; biz de bindik ve geldik.

Carablus'ta bir köprü vardı; trenin yoluna devam etmesi için yakıt kalmamıştı. Trenden indik; ot-mot, dal topladık ki, tren yoluna devam edebilsin. Yolumuza devam edip Carablus'ta indik. İngilizler çoktan Suriye'yi işgal etmişlerdi. Türk askerleri kaçıyorlardı. Halep'e gittik. Halep'te Ermenileri doldurdukları bir Türk kışlası vardı; orda kaldık. Ordan da sözde Zeytun'a gidecektik. Araba kiraladık. Ayntab yakınlarında Türk asker kaçakları bizi soydular; arabanın atını da götürdüler. Sonra başka bir at aldık. Maraş'a gittik. Maraş'ta, Karasun Mankants Kilisesi'nde ve Okulu'nda kaldık; oraya her yerden gelen, Fırnuzlu, Fındıcaklı, Zeytunlu, Maraşlı Ermenileri yerleştirmişlerdi... (Sonra bir sürü Ermeni'nin bulunduğu o kiliseyi ateşe verdiler)*. Kaçtık; canlı kaldık; ama babam öldü. Annem daha önce Ras-ül-Ayn'de vefat etmişti...

Ordan çıkıp Zeytun'un yolunu tuttuk. Hepimiz hastaydık; üzerimizde hal kalmamıştı. Erkek kardeşim yolda, Katma'da öldü. Amcamın karısı ağır hastaydı; onu yanımızda götürüyorduk. Zeytun'a gittik.

Ertesi gün Zeytun'a vardık ki, ne görelim! Zeytun'u yakmış, küle çevirmişler ki, Zeytunlular bir daha geri dönüp evlerine yerleşmesinler. İyi ki, evimiz şehrin kenarındaydı; ateşten o kadar etkilenmemişti. Ama içine bir Türk yerleşmişti. O adam da haberleşme memuruydu. Bekledik. Adam geldi, halimizi gördü. İyi ki adam evi bize bıraktı. Ermenilerin büyük bir kısmı evsiz kaldı; kışlaya yerleşip orda yaşadı. O kışla eskiden Türklerden alınmıştı.

Oldukça uzun süre kaldık; 1918-1920 yılları arasında orda kaldık. Sonra, Türkler bizi yeniden rahatsız etmeye başladılar. Evimizi bırakıp, kışlaya gittik ki, Türkler saldırırlarsa beraber olalım. Ermenilerin durumu giderek kötüleşti. Çok sıkıntı çektik. Yalnız bir adam gördüklerinde öldürüyorlardı. Biz de bir şey getirmeye, mesela tuz getirmeye gittiğimizde, üç-dört kişi birlikte çıkıyorduk. Biz Türk'ün günlerden bir gün bize saldıracağını hep bilincindeydik. O yüzden de, başımızı kaşıyacak vaktimiz yoktu; barut, kurşun imal ediyorduk; stoklar oluşturuyorduk. 1921'de Kemal Atatürk : "Ermeniler teslim olsun!" diye emretti. Ne yapacağımızı düşünüyorduk. Daha önce, pek çok Ermeni'yi öldürmüşlerdi. Bazıları şöyle dediler : "Nasıl teslim olalım? Biz Türk'ün elinden daha yeni kurtulduk; şimdi Türk'e teslim mi olacağız?"

Ben ağabeyime : "Sen evlisin; karını al, git teslim ol! Ben dövüşeceğim" dedim. Bütün Zeytunlular bin iki yüz kişiydik. Altı-yedi yüz yaşlı, kadın, kız, çocuk teslim olup, esir düştüler. Maraşlı bir Ermeni ve yetimhane müdürü olan Mister Liman isimli İngiliz bir misyoner gelip bize : "Teslim olanlara hayatta kalma güvencesi verilecek" dediler.

Teslim olanları götürdüler; ama erkekleri direnişçi, kaçak olanları katletmeye götürdüler;

geriye kalanları ise uzaklara sürdüler.

Zeytun'daki Aziz Astvatsatsin Manastır'ında 80 kadar genç talim yapıyordu. Türkler gelip manastırı kuşatma altına aldıklarında, Aram Bey Çolakyan** da onların arasındaydı. Gençlerimiz Aram Bey'in yönetiminde savunma yapmaya başladılar. Türkler ateş açmaya başladılar. Sonra, top ateşi açtılar. Bizim manastırdaki çocuklar da ateşle karşılık verdiler. Onlar da, Zeytun'daki gençlerin kendilerine dışardan yardım edeceklerini umuyorlardı ve Aram Bey yiğitleriyle düşmana saldırmaya hazırlanıyordu. Ama, geceleyin, tellallar fenerlerle Zeytun mahallelerini dolaşp Sahak Khabayan Katolikos'tan şu haberin geldiğini haber verdiler : “Sakin Zeytunlular Türklere karşı dövüşmesin; sakın manastırdaki gençlere yardıma koşmasınlar; yoksa, çok büyük bir çatışma çıkar.” Öyle ki, manastırdaki gençlere yardım ulaşmadı; oysa ki, Zeytun halkı manastırdaki gençlere yardım etmeye hazırdı. Ama gece vakti, fenerlerle dolaştılar; katolikosun dövüşmemelerini emrettiğini bildirdiler. Halk da onları dinledi; ocakları yıkıldı...

Türkler ateş etmeye başladılar. Sayımız dört-beş yüzü buldu. Başladık Türk Hükümeti'nin düzenli birliklerine direnmeye. Üç-dört gün dövüştük. Türkler kışlamızı kuşattılar. Manastırı Alman yapımı toparla dövmeye başladılar. Manastırı ateşe verdiler. Manastırın yakınından gelen suyu kestiler. Ben on yedi yaşındaydım. Silahımız eksiliyordu. Gece vakti kışlanın arka tarafındaki pencerelerden aşağı uçtuk. Sabah olunca bizi her taraftan kuşatmış olduklarını gördük. Çıkış yolu yoktu. Zar zor dövüşerek kendimize yol açtık; kuşatma çemberini yarıdık. Birbirimizi kaybettik. Yolda, Zeytun Nehri yakınlarında iki-üç Türk karşıma çıktı. Bunlar başıbozuklardı; “Tut gâvuru!” dediler. Arkamdan birkaç Zeytunlu Türk geliyordu; onları vurdum...

Zeytun'dan oldukça uzakta Abakol Köyü vardı. Orda, bizlerden bazıları yakalandı; bazıları öldürüldü. Kalanlar köyün dağlarında yaşıyordu...

Teslim olanları Zeytun kışlasına doldurmuşlardı. Türkler kalan herkesi, yaşlı, kadın, kız, hepsini öldürmüş; çocukları diri diri yakmıştı!... Kışlayı ateşe vermişlerdi. Biz dağlardan onların seslerini duyuyorduk ve tüylerimiz diken diken oluyordu.

Bekçilerimiz asker kaçağı Türkler yakalamışlar, öldüreceklerdi. Onları, öldürmesi için Nazaret'e verdiler; zira, Türkler onun bütün yakınlarını öldürmüşlerdi.

- Ona : “Nazaret! Al, öldür; intikamını al!” dedik.

Cahan Nehri'nin yakınlarına gittik. Orası sınırdı; geçsek Adana taraflarında Fransızlar vardı; ama Türk askerleri bize yetiştiler; bizi Furnuz'dan Andırın'a kadar takip ettiler. Andırın'da nehrin öbür yakasına geçmek üzereyken Türklerin bizi yeniden kuşattıklarını gördük. “Kimsiniz?” diye sorduk.

“Biz Zeytunluları takip ediyoruz” dediler. Bizden bazıları nehre atıldılar; elliye yakın kişiyi nehirde öldürdüler. Eşimin amcasının oğullarını orda öldürdüler...

Gün ağardı. Biz birbirimizi kaybettik. Ben ormanlara, dikenlerin arasına düştüm. Zar zor bir yolunu bulup dışarı çıktım; gidip bizim Zeytunluların grubuna katıldım. Aram olakyana'nın grubu artık otuz kişi kalmıştı. Türkler bizi kuşatmışlardı. Nehrin öbür yakasına geçme umudumuz kalmamıştı. İlerleyecek yol da yoktu; her taraf dağlarla kaplıydı. Andırın'da çarpıştıktan sonra geri dönmeye karar verdik. Dağı aşmak istiyorduk. Birden karşı taraftan Türkler ateş açtılar. Gün ağarıncaya kadar dövuştük. Orda da üç-dört kişi Őehit düştü.

Biz tekrar gerisingeri Zeytun tarafına gidiyorduk. Bizi kuşatmışlardı. Eğer Adana tarafına geçsek, orası Fransızların elinde; dolayısıyla, kurtulacağız; ama geçemiyoruz!...

Birden nöbetimiz geldi ve uzakta bir kalabalık olduğunu söyledi. Türkler gelip bize yaklaştılar. Biz yeniden kaçtık. Yirmi-yirmi beş kişiyiz; yanımızda kadın da var, ocuk da! Tavros [Toroslar] ve Amanos Dağları'nın geçit vermez dağlarının ortasında kalmışız. Türkler bizim izimizi köpeklerle sürüyorlardı. Mağaralarda, karların içinde günlerimiz aç,susuz geçiyor. Karanlık basmıştı. Baktık ki, mercimek gibi bir Şey bitmiş; ne olduğunu anlamadık; ama yedik; açtık!...

Gün ağardı. Söзде Zeytun'a, Furnuz'a gideceğiz. Baktık ki, Türkler bizi takip etmeye devam ediyorlar. Arkamızdan bize yetiştiler. Furnuz taraflarında yüksek bir dağın tepesindeydik. Yüksek kayaların üstüne tırmandık. İki-üç kadın Türklerin eline geçmemek için kendini dağdan aşağı attı. Türkler arkamızdan geldiler. Mevzilendik. Başıbozuk Türkler ateş etmeye başladılar.

Aram Bey emretti : "Dağılın, hiç olmazsa farklı yerlerden ateş edin ki, düşman bizi çok sansın." O, fişeği, onluk tabancayı ve kılıcını eline aldı ve öne geçti. Hazır olsun diye, bir fişeği de ağzına yerleştirdi. Kendisi tecrübeli bir adamdı. Gāvur Dağı'nda üç-dört yıl Türklerle karşı savaşmıştı. Erkek kardeşi öldürölmüş; kendisi hayatta kalmıştı; çok yiğitti. Onun kahramanlıkları çoktur!...

Akşama kadar savaştık. Noraşkharyan bize : "Aram Bey'in yanına gidin" dedi. Biz iki genç yalnız kaldık. Türkler emberi daraltıyorlardı. Mermiler vızıldayarak kayalara çarpıyordu. Kader benim hayatımı kurtardı. Merminin biri tam başımın üstünden geçti. Arkadaşım vuruldu. Onun kanları üstüme aktı. Onun babası da daha önce ölmüştü. Ben Aram Bey'in yanına gittim. Kaçmak istiyorduk. Bizi her taraftan kuşatmışlardı. Açık olan bir tek yer vardı; orası da kayalıktı; ya aşağı atlayacaktık, ya da ölecektik. Geceydi; hiçbir Şey görünmüyordu. İçimizden birisi : "Ben atlayayım; eğer ölmezsem, size seslenirim; siz de atlarsınız dedi."

Atladı; ama nereye atladığını, göremiyorduk. Etraf karanlıktı.

Seslendi : "Gelin; yaşıyorum!"

Biz de onun arkasından atladık; ama yakınlardan Türklerin sesi geliyordu. Meğer yakındaymışlar. Biz çökerek askerlerin kuşatma çemberini yarıdık, Furnuz'a geçtik; orası Zeytun'a yakın bir kasabaydı. Orda kimse yoktu; ıssızlaşmıştı. Orda bir-iki gün kaldık. Dağlardan meyve, ot toplayıp yedik; güç depoladık. Hiç olmazsa bizim Zeytun'a gitmek

istiyorduk. Oranın dağ yollarını, suyunu muyunu biliyoruz. Ayak izleri gördük. Meğer, bizden önce yüz-yüz elli Zeytunlu geçmiş ordan; Zeytun'a gitmek istiyorlarmış. Biz de o izleri takip ederek yola devam ettik. O grubu bulduk. Birleştik; tekrar üç yüz kişi kadar olduk. Sonra ben gözümden yaralandım; ayağıma da bir kurşun parçası girdi. Benim gibi on beş-on altı yaşlarında üç-dört genç vardı; yanımızda kadınlar da vardı. Aram Bey şöyle dedi : "Furnuz tarafına gidelim. Bir Türk köyüne girip yiyecek bir şeyler bulalım."

Birkaç kişi bizi bırakıp Andırın taraflarına gitti. Öküzler bulup köyün dışına sürmüşler ve kavurmuşlar; yememiz için bize de getirdiler.

Bir gün, bir Türk kervanı geçiyordu; gençlerimiz onun yolunu kestiler. Bir de ne görelim! Kasalar dolusu fişek! Çok sevindik; zira fişeklerimiz tükenmek üzereydi. Ama ne fişek? Rus fişegi. Şu halde, Sovyetleşen Rus Hükümeti, biz Ermenileri öldürsün diye, bunları Türk'e vermişti. Biz fişekleri ceplerimize, heybelerin içine doldurduk, sırtımıza alıp dövüşürken lazım olur diye götürdük; Ama ne yazık ki, mosinlerimiz Rus mosini değildi. Bizimkiler ya Alman ya da Yunan yapımıydı. Öyle ki, ağır Rus fişeklerini aylarca sırtımızda taşıdık ki, eğer bir Rus mosini bulursak el koyup elimizdeki fişeklerle dövüşelim. O kervanda, bir torba da tuz vardı. O bizi kurtardı. Tuz olmadan, insan ölür. Otu tuzla birlikte yeyip güç kazanıyorduk. Bir yolunu bulup yaşadık.

Bir gün grubu kaybettik. Gündüz saklanıp, gece otlanıyorduk. Çenesinden yaralı bir arkadaşımız vardı. Mermi girip çıkmıştı; et sarkmış, irin toplamıştı. Ben yarayı yıkıyor, üzerine ot koyuyor, mendille bağlıyordum. Sonra, Halep'e gittiğimizde, onu Doktor Altunyan'ın muayenehanesine götürdük. Doktor şaşkın bir şekilde sordu : "Nasıl iyileştirdiniz?"

- Otladı diye cevap verdim.

Sonra o adam evlendi; Amerika'ya gitti.

Bizim grup dağılmıştı. O çenesi yaralı gence yumuşak yumuşak yedireyim diye, onunla birlikte dut topluyorduk. Zaten benim de bir gözüm yaralı ve bağlıydı. Bizim grubu kaybettik. Bir mağara gördük. İstirahat etmek için içeri girdik; baktık ki, bizimkiler ordalar; birbirimize kavuşup sevindik.

Bir gün su kaynağının başında toplanmış, on kadar gencimizin gelip bize yetişmesini bekliyorduk. Aram Bey baktı ki, geciktiler; dürbününü eline aldı; uzağa bakmak, nerde kaldıklarını görmek için ayağa kalktı. Birden Türklerin sesini duyduk : "Hey! Aram Bey! Teslim ol! Aram Bey nerde? Dün onun anasını, kız kardeşini ve karısını öldürdük; şimdi de onun kellesini istiyoruz!" ve uzaktan üzerimize ateş etmeye başladılar.

Aram Bey Çolakyan Andranik gibi cesur ve akıllı bir adamdı. O hem iyi kalpliydi hem de kibar. Aram Bey Türklerin yolumuzu kestiklerini görünce bize şöyle dedi : "Herkes birbirinden uzak yerlerde mevzilensin ki, sayımızı çok sansınlar" Kendisi içine on fişek alan onluk tüfeğini kaldırdı ve ateş etmeye başladı. Onlar ateş ediyor, biz de karşılık veriyorduk.

Aram Bey bizi yüreklendiriyordu : “Kaçak umutsuzluğa kapılmamalı! O son nefesine kadar savaşmalı!” diyordu... , dürbünle seyrederken, kafasını mevzisinden dışarı uzatınca arka taraftan onu gizlice vurmuşlardı. Önce bize haber vermediler. Türklerin eline geçmesin diye, onun cesedini otların arasına saklamışlardı. Sonra, damadı gelip kimsenin mevzisinden ayrılmamasını, akşam toplanacağımızı söyledi... Ben içlerinde yaşça en küçük olurdum. Ben Aram Bey’in silahı elinde ölmüş olduğunu gördüm... Aram Bey’i toprağa verdik. Hepimiz sessiz ve öksüzdük; artık o yoktu, önderimiz...Onun amcasının oğlu şöyle konuştu : “Gençler! Toparlanmalıyız!”

Cesur önderimizin artık aramızda olmadığını hissettik. Umutsuz, üzgün, kayaların arasında kalmıştım; bir de baktım ki, bizimkiler gitmiş, ben orda kalmışım. Ne yer biliyorum, ne de bir insan. Kendi kendime : “Nereye gideyim? Ne yapayım” diye düşündüm. Uzaktan yeşil bir çizgi gördüm; suydı. “Gidip su içeyim” dedim. Sürünerek suya yaklaştım; uzaktan birinin yaklaştığını gördüm. O, Ala Manuklar’ın oğlu Manuk’tu. Gidip bizimkilere yetiştim...

Şimdi artık Aram Bey yoktu. Onun yerini Simonyan Hovhannes almıştı. O da zamanında Gâvur Dağı’nda çarpışmıştı. O bize : “Gençler! Gâvur Dağı’nda benim bir Kürt tanıdığım var; oraya gidelim” dedi.

Kış mevsimiydi. Hava soğuk. Sınırı geçmek istiyoruz. Nereye gitsek, Türkler bizi kuşatıyor, takip ediyor. O şekilde, çarpışa çarpışa Gâvur Dağı’nın yakınlarına ulaştık. Geri dönmek istiyoruz; ama, imkânsız. Bizden birkaç kişi vurulup öldü. Biz umutsuzluğa kapıldık. Yolumuza devam edip bir kamışlığa girdik. Orda darı bitmişti; biraz toplayıp çantamıza doldurduk. Nazaret Zeytuntsyan : “Yorulduk” dedi. Gerçekten de hepimiz çok yorulmuştuk. Hiç olmazsa biraz dinlenmek için kamışlığa girdik. Orda iki gün kaldık. Sonra Türkler gelip çevremizi sardılar; ordan çıkmadığımızı görüp, kamışlığı ateşe verdiler. Sanki atom bombasıydı; dünya sanki çatır çatır yanıyordu. Çakal, tilki ne kadar hayvan varsa çıkıp koşmaya başladı. Önderimiz Simonyan Hovhannes şöyle dedi : “Toprağı kazan, mezar gibi içine girin üstünüzü toprakla örtün. Ateş gelir üstünüzden geçer gider.

Biz de aynen öyle yaptık. Toprağı kazdık. Ateş gelip üstümüzden geçti ve söndü. Ayağa kalkıp kelleimizi kurtardık; sağ selamet bir yerde toplandık. Simonyan dedi ki : “Burda bir köy var; orda Hasan Bey isminde bir adam var; o Aram Bey’i tanırdı. O adama gidelim; muhtemelen bize yardım eder.”

Oraya gittik; Kürtler bizi görünce korkup, kaçtılar. İçimizden hiçbiri beş altı aydır ne ev, ne yatak yüzü görmüş, ne de yıkanmıştı. Sakalımız ve saçlarımız da uzamıştı; bitlenmiştik. Vahşi bir görünüm içerisindeydik. Ayaklarımız çıplak ve yaralar içindeydi. Her gün, elbisemi yırtıp ayaklarımdaki yaraları sarıyordum. Gözüm yaralıydı; mendille bağlamıştım; irin akıyordu. Bugüne kadar da bu gözle göremem. Biz onlara : “Biz size bir şey yapmayacağız; Hasan Bey’i görmek istiyoruz. Biz Aram Bey’in grubundanız; bize sadece yol gösterin; bize öncülük edin; size para veririm.” dedik.

Hasan bize şöyle cevap verdi : ”Nasıl yol gösterelim; Devletimiz bunu duyarsa kökümüzü kurutur.”

Sonra Hasan Bey Simonyan'ı gördü; tanışmış olduklarını hatırladı ve yanımıza güvenilir insanlar olarak iki Kürt verdi. On iki saatlik yol kat ettik. Artık ayağımızda ne çarık kalmıştı ne de şalvar. Şalvarın paçasını alttan yırtıp ayaklarıma bağlıyordum. Ayakkabılarım zaten delinmiş, ayaklarım kanlar içerisindeydi. Şalvarım dizimden yukarısına kadar kısalmıştı. Dağların, kayalıkların içinden geçiyorduk. Türk askerleri haber almasın diye bizi gizli yollardan götürüyorlardı.

Gün ağardı. Kürtler bize : “Artık sizinle birlikte gelemeyiz. Bizi görürlerse bizi de öldürürler. Siz kimseyle konuşmadan yolunuza devam edin.” dediler.

Onlara beş altın, iki de mavzer verdik; gittiler. Biz yolumuza devam ettik. Kilis'e kadar gidecektik.

Yorgun ve açtık; insan görünümümüzü yitirmiştik; sakalımız uzamıştı; üstümüzde elbise yoktu. Kilis artık yakındı. Uzakta bir köy görünüyordu. Bir değirmen gördük; içinden insanlar çıktı. Bir de baktık ki, Ermenice konuşuyorlar. “Kimsiniz?”

Grubumuzda bir adamla karısı vardı. Önce onlar gittiler.

- Lideriniz gelsin, demişler. O kadınla adam : “Liderimiz gitsin. Onlar Ermeni” dediler.

Simonyan tüfeğini yere koyup ilerledi. Meğer onlar Urfalı Türklermiş; Urfalı Türkler Ermenice bilirler. Onların hepsi de kılıcını çekip Simonyan'ın üstüne saldırdı; onu oracıkta öldürdüler. Biz geri kaçmaya başladık; yolumuzu kestiler; bizden on bir kişi öldürdüler. Bir kadın vardı; Türklerin eline geçmemek için, o kendisini kayalıklardan aşağı attı. Başka bir kadın daha vardı; o ise, kocasından kendisini öldürmesini rica etti. Kocasını kadını vurdu; sonra da intihar etti. İçimizde başka bir kadın daha vardı; onu da esir aldılar...

Hayatta kalanlar zar zor tepeye vardı; Kilis'e adam gönderdik. Kilis Ermenilerine bize yardıma koşmaları için haber gönderdik. Birden karşımıza yüz kadar asker çıktı. Biz tekrar mevzi aldık. Onlar bizi kuşatıp, bir camiye doldurdular; silahlarımızı elimizden almak istediler. Meğer, Cezayir'i işgal eden Fransa oraya Cezayirli askerler göndermiş. Bizi yakalayanlar da onlardı.

Az sonra Fransız jandarmaları geldiler. Bizi General'e götürdüler. General bizi gördü. Sonra, bizi Ermeni Ulusal Derneği'nin kilisesine ve okuluna götürdüler. Orda bulunan Ermeniler de, hepsi sürgüne gönderilmiş ve geri dönmüşlerdi. Bizi yerleştirdiler, soydular, yıkadılar, saç ve sakalımızı kestiler; zira, insana benzemiyorduk; yaralı ve hastaydık. Elbiselerimizi yaktılar; bize yeni elbiseler giydirdiler. Halep'e ve bütün dünyaya yüz otuz Zeytinlu'nun oraya vardığını bildirdiler. Kilis Hınçak Örgütü'nün lideri Karanfilyan Vartmekhak'tı. O geldi; Amerikalılar geldiler; battaniye, filan getirdiler. Orda on beş gün kaldık. Bize yiyecek getirdiler; ama, yiyemedik; zira açlıktan içimiz kurumuştur... Hastaları hastaneye götürdüler. Sonra, Fransızlar bizi Kilis'ten Halep'e götürdüler; fotoğrafımızı çekip, silahlarımızı alıp kilisenin deposunda sakladılar. Tarihler 1 Eylül 1921'i gösteriyordu.

Ermeniler her taraftan göç etmiş, Halep'e gelmişti; yetimhanelerde binlerce yetim vardı. Halep'te bizimkileri buldum. Dayım ev tuttu. Biraz onların yanında kaldım. Gözümü ameliyat ettiler; ayağımı da. Sonra yetimhaneye girdim. İki yıl yetimhanede bir meslek öğrendim. Orda erkek kardeşimi buldum. Baktım ki, olmayacak, Beyrut'a gittim ve evlendim. 1933 yılından itibaren Beyrut'ta Komünist Partisi üyesi oldum; fikirlerim yüzünden hapse atıldım. 1946'da ailece Ermenistan'a geldik ve Nor Zeytun'u [Yeni Zeytun] kurduk...